

LEMBRANZA DE ENRIQUE MORENO BÁEZ

Ana María Platas Tasende
I.B. Rosalía de Castro. Santiago

Nun mes coma este de novembro deixounos, hai vinte anos, don Enrique Moreno Báez (1908-1976), un dos máis prestixiosos e máis internacionalmente coñecidos catedráticos de Literatura do seu tempo.

Sevillano de nacemento, foise facendo desde moi novo un cidadán universal. Estudiu con Henríquez Ureña na Universidade de La Plata e volveu a España ós vintetrés anos para traballar no Centro de Estudios Históricos con don Ramón Menéndez Pidal. En 1933 relevou a Dámaso Alonso como "Lecturer in Spanish" na Universidade de Oxford. O estoupido da Guerra Civil española e máis tarde o da Segunda Guerra Mundial mantivérono alí, logo en Cambridge e despois no King's College de Londres ata 1949, en que conseguiu a cátedra de Literatura española da Universidade de Oviedo. Era xa *Master of Arts* por Oxford, Doutor por Cambridge e Doutor por Madrid.

En Santiago permaneceu desde 1954 a 1975, ano no que se trasladou, xa en precarias condicións de saúde, á Universidade Autónoma de Madrid. Alí o chamou a morte o 27 de novembro de 1976. Ó longo da súa vida académica estivera como conferenciante e *Visiting Professor* en varias universidades norteamericanas e dictara tamén

conferencias e cursos polas máis importantes de Europa. Entre outras distincións tiña as de membro correspondente da Real Academia Española, da Arxentina de Letras, da de Bellas Artes de San Fernando e da Sevillana de Buenas Letras.

A primeira das publicacións de Moreno Báez é unha edición das obras de Carrillo y Sotomayor: *Fábula de Atis y Galatea. Sonetos*¹, feita en colaboración con don Pedro Henríquez Ureña. Xa en Inglaterra, a súa amizade con figuras como Alexander A. Parker, Edward M. Wilson ou William J. Entwistle madurou o seu interese polo Século de Ouro español e polo estudo da literatura baixo os presupostos do "análisis temático-estructural" propugnados por Pring-Mill².

Así, a súa Tese de Doutoramento, convertida logo no quizais máis famoso e fundamental dos seus libros, *Lección y sentido del Guzmán de Alfarache*³, explica o xurdimento desta obra picaresca e as súas características, en especial as que a diferencian do resto das da mesma corrente, como unha consecuencia do aristotelismo, da tendencia ás rupturas e á composición en profundidade do Barroco -que foxe da linealidade e do equilibrio renacentistas- e, sobre todo, como texto de intención docente e dun

1 La Plata, 1929

2 R D F Pring Mill, "Los calderonistas de habla inglesa y *La vida es sueño* Métodos del análisis temático-estructural", en Hans Flasche, ed., *Litterae Hispanae et Lusitanae* (Munich, Max Hueber, 1968), pp 369-413

3 Madrid, CSIC, 1948

especial valor entre os aparecidos na España da Contrarreforma.

Nunha liña de investigación similar hai que entender estudos posteriores, como *La Diana*, de Jorge de Montemayor⁴, que iluminou proxectando sobre ela o platonismo imperante na época en que se compuxo, ou a *Cárcel de amor*, de Diego de San Pedro⁵, que interpreta baixo a influencia do Gótico.

Para Moreno Báez era obvio que a obra literaria e o autor que a produce están condicionados pola cultura da sociedade do momento. Por iso tentou na maior parte dos seus traballos relacionar Literatura, Arte, Filosofía, Relixión e mesmo circunstancias políticas, consciente de que nada nace sen sólidas bases no pasado, pero tampouco illado dese contorno coetáneo que moldea tanto o pensamento como as concepcións estéticas do artista.

O recordado catedrático foi sempre fiel ás súas iniciais preferencias polo Século de Ouro español. Escribiu, ademais dos libros citados e de numerosos artigos, o importante ensaio, na liña teórica de Thomas S. Eliot, *Nosotros y nuestros clásicos*⁶, indispensable para quen queira compartir algúns dos segredos dos que na nosa disciplina consideramos arquetipos, e cheo da

sorprendente actualidade que lle proporciona a continua insistencia de críticos posteriores no tema. *Reflexiones sobre el Quijote*⁷ constitúe unha guía de enorme eficacia para adentrarse con proveito na historia do famoso fidalgo, e segue tamén a ser de obrigada referencia, como pode comprobarse nos estudos máis actuais dos textos e do mundo cervantino.

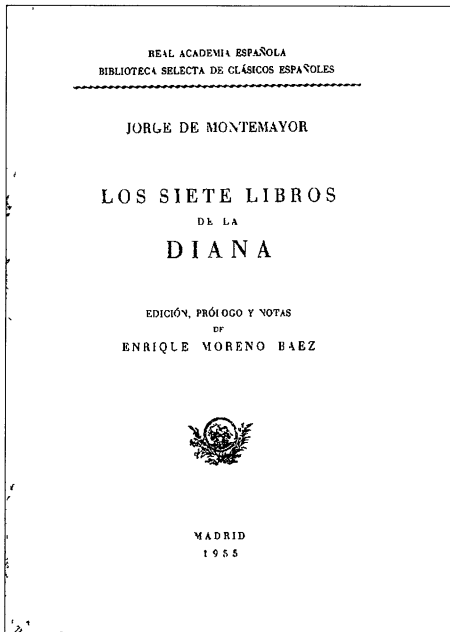
Non obstante, son moitos tamén os artigos que publicou sobre obras literarias doutras terras ou doutras épo-

4 Jorge de Montemayor, *Los siete libros de la Diana*, edición, prólogo y notas, Madrid, RAE, 1955

5 Diego de San Pedro, *Cárcel de amor*, edición, prólogo y notas, Madrid, Cátedra, 1974

6 Madrid, Gredos, 1961

7 Madrid, Prensa Española, 1968 Este libro foi publicado primeiro, por capítulos, no diario ABC

cas: "Poesía gauchesca argentina", "El tema del Abencerraje en la literatura española", "Meditación sobre la Celestina", "El impresionismo de 'Nuestro Padre San Daniel'", "El providencialismo del Inca Garcilaso", "El estilo románico y el Cantar del Cid", "El Mannerismo de Pérez de Hita", "El Gótico nominalista y las Coplas de Jorge Manrique", "Lo prerromántico y lo neoclá-

sico en 'El sí de las niñas'" son títulos que ben poden ilustra-lo que vimos dicindo e ratifica-lo mencionado afán que Moreno Báez mantivo ata o final pola relación da literatura cos movementos artísticos que entendía determinantes no xermolar das obras.

Da súa fina sensibilidade para a lírica deixou tamén abondosos testemuños, desde sutís comentarios de poesías diversas ata dúas antoloxías que poden considerarse modélicas nos seus criterios selectivos, sendo, como son sempre as escolmas de poemas, eidos ben aboados de dificultades pola diversidade de gustos, modas e mesmo de intereses momentáneos. Exemplos de seriedade e de rigor continúan parecendo, pois, tanto a *Antología de la poesía lírica española*⁸ como a *Antología de la poesía española contemporánea*⁹.

Neste último mes de setembro a Universidade de Santiago de Compostela recordou a tan ilustre membro do seu Claustro coa publicación do seu derradeiro libro, *Los cimientos de Europa*, primeira parte dunha triloxía que xa non puido ser¹⁰. Reflecte esta obra, á

8 Madrid, *Revista de Occidente*, 1952

9. Estella, Salvat-Alianza Editorial, 1971

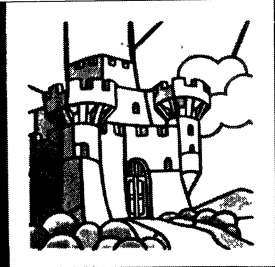
10 Os outros dous volumes levarían por título *La formación de Europa* e *La Europa de las naciones*. *Los cimientos de Europa* fora publicado por Taurus, logo dunha longa xestación, en 1972. O libro, con Prólogo, Semblanza e Bibliografía de dous dos seus discípulos, catedráticos en Santiago, Darío Villanueva (hoxe Rector) e Luis Iglesias Feijoo, ofrece como suxerente primicia os cinco primeiros capítulos do que iba constituí-lo segundo tomo da triloxía. Sinto non poder reproducir, por problemas coa copia, a sobrecuberta que inclúe a coidadísima edición compostelana nunha fermosa cor azul escura figura un motivo gráfico calado que é réplica do das cadeiras do Paraninfo da Universidade

parte da vastísima preparación do mestre, a preocupación que sempre tivo por atopalos alicerces diso que conforma unha unidade xeográfica e cultural chamada Europa, que el define como:

“el conjunto de los pueblos que dentro de ella profesan el catolicismo o el protestantismo, conjunto con el que se ha identificado la Grecia actual y con el que es posible se sientan aún identificados otros pueblos balcánicos y quizás ciertas minorías rusas cuya voz sólo nos llega muy débilmente. En este conjunto cabe distinguir el núcleo central de la periferia. el primero está formado por Francia, Alemania e Italia con Austria, Suiza y los Países Bajos, la segunda comprende la Península Ibérica, las Islas Británicas, los países escandinavos y esa extensa zona de la Europa oriental que va desde el Báltico hasta el Adriático”
(p 11)

Feita esta delimitación e remontrándose nos tempos, vai devanando Moreno Báez os fíos da complicada madeixa que a través dos séculos formaron as bases sobre as que ía asentarse Europa, entre os que conta cun lugar de privilexio o cristianismo polo seu papel unificador. Consta *Los cimientos de Europa* de vinte capítulos, máis un de conclusións, de títulos moi diversos, como “La herencia germánica”, “Cristianismo y cultura”, “Iglesia y Estado”, “El influjo de la sinagoga”, “La supervivencia de la antigüedad”, “El Clasicismo”, “El Derecho Romano”, “La lengua latina”, “Dinamismo europeo”, “La expansión cristiana”...

por citar algúns e así mesmo por deixar constancia de que non é éste un ensaio literario, anque non se renuncie, loxicamente, ás mencións necesarias para o fundamento das teses. *Los cimientos de Europa* é un libro de fonda preocupación cultural, de ansias de esclarecemento, un alarde de saber posto ó alcance de moitos por medio dunha prosa pulida, elegante e concisa, pois para o mestre, como para Cervantes, toda afectación era mala, e, como para Gracián, a escritura ampulosa nunca se levou ben coa claridade e o propósito docente. Inútil sería encarece-la vixencia, tanta ou máis que a dos xa citados, deste libro esencial.

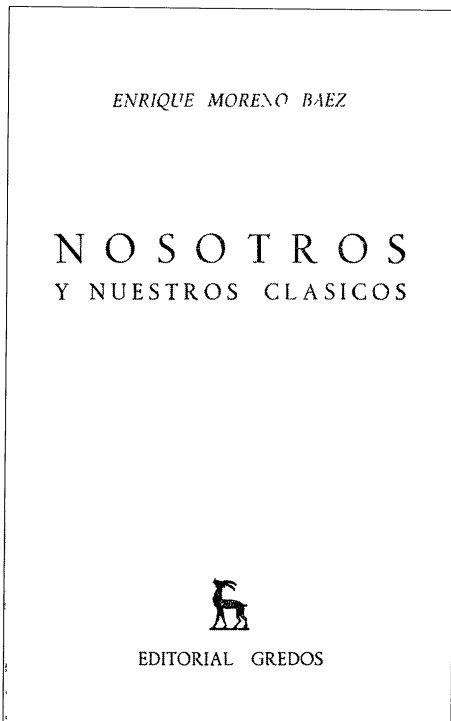

Diego de San Pedro

CARCEL DE AMOR

Edición de
Enrique Moreno Báez

CATEDRA

Dos cinco capítulos engadidos que, como xa dixemos, se ofrecen como primicia póstuma do que ía se-lo tomo segundo da triloxía- fala o primeiro da estrutura de Europa, dos iniciais albores dos sentimentos nacionais e do seu desenvolvemento. Os tres seguintes abordan o influxo dos monxes cluniacenses e cistercienses na expansión da espiritualidade, das artes e doutros aspectos da cultura, do estilo románico, de xograres e de trovadores. Queremos facer mención moi especial do quinto e derradeiro "La invención del amor", que, tanto polo seu ilustrador contido como pola finu-

ra e sensibilidade da exposición, forma por si só unha peza de indispensable lectura dentro do conxunto.

• • •

"Moreno Bález" para uns, "don Enrique" para os máis achegados, deixou en Galicia imborrables recordos entre os numerosísimos alumnos que asistiron ás súas clases nos cursos comúns da Licenciatura en Filosofía e Letras, e naqueles que, gracias ó empeño del, puidemos estudar xa Filoloxía Románica nunha Universidade que, antes do 1962, non ofrecía outra opción para Letras ca Dereito e Historia. Moitos somos hoxe os profesores de Literatura que lle debemos boa parte da nosa vocación.

Adicada a todos nós concibiui a idea de publicar paulatinamente unha serie de "Cartas a mis discípulos", de indubidable trasfondo neoclásico, nas que vertía, xunto co seu afecto, a súa irrenunciable paixón didáctica e, desde logo, a súa longa experiencia na vida e na Universidade. Deu a coñecer títulos como "Carta sobre los intelectuales y la política", "Carta sobre el arte de envejecer", "Carta sobre la necesidad de la investigación" ou "Carta sobre la expatriación". Non houbo tempo para outras, pero nós soubemos así que ata o mesmo final estiveramos a ocupa-lo seu pensamento.

Se para algunhas persoas que só puideron velo de lonxe don Enrique

aparecía como un home serio e ás veces severo, os favorecidos coa sorte da súa amizade disfrutamos abondo das extraordinarias dotes de conversador e da simpatía sevillana -filtrada polas exquisitas maneiras- que sempre conservou.

En efecto, un pequeno núcleo dos seus alumnos fómo-los elixidos. O noso interese e as nosas cualificacións na súa asignatura resultaron determinantes. El tiña vocación de mestre e nós de discípulos. Non fixo falla máis.

Así comezaron de vez en cando as invitacións a toma-lo té -costume inglés que nunca abandonou- na súa fermosa casa da praza de Feixoo, un primeiro piso dun pazo construído por Andrade nos inicios do século XVIII, pazo que parecía feito para él, para aquel seu espírito tan exquisito e aristocrático e, sen embargo, tan aberto connosco. Naquelas tardes a súa muller, dona Rosa Castillo, licenciada en Semíticas e catedrática de Inglés, desvivíase por compracernos e convertíase ós nosos ollos en exemplo vivo de tódalas virtudes imitables, de toda intelixencia e discreción.

No salón de don Enrique tiñámo-lo segundo punto de encontro cara á nosa formación despois da aula. A el, incansable conversador e dono dunha insólita memoria, gustáballes analizar os feitos culturais alumeándoos con tódolos coñecementos posibles e recordar aquilo do seu pasado que

puidese contribuír a aumenta-la comprensión de etapas e sucesos moi recentes que nós, pola nosa xuventude, non puideramos vivir.

Falábanos con ponderación tanto dos seus amigos coma dos que non o foran tanto, da súa filiación política -oposto ó réxime de Franco, declarábase demócrata-cristián convencido e monárquico accidentalista de don Juan-, dos máis de tres lustros que se vira obrigado a pasar lonxe de España, do ruído dos avións e das bombas sobre Inglaterra, da tremenda insuficiencia das cousas de primeira necesidade durante a guerra, de como un Nadal tive-

ra que vende-lo reloxo para mercárlle-los xoguetes ós seus fillos, das amizades do exilio, entre elas a de Cernuda, que, cando ía invitado, en Londres, a comer á casa dos Moreno, era tamén agasallado por eles cun, naquel tempo inapreciable, anaquiño de xabón.

Nestas tertulias buscaba o mestre vence-los silencios dos máis tímidos e, coa delicadeza da que sempre deu mostras, facíanos intervir, expoñe-las nosas ideas ás veces aínda tan inseguras, tan cheas de rubores. Aprendemos así a manifesta-las nosas dúbidas, a dialogar uns cos outros e, por riba de todo, a admirar nel os sólidos coñecementos

que posuía da Biblia e da Igrexa, da Arte e da Historia, da Filosofía e da Teoloxía. A nós parecíanos que os saberes de don Enrique non se esgotaban nunca, o mesmo que a atraente capacidade de suxestión das súas verbas.

Lembraba con orgullo os seus primeiros discípulos en Oviedo, José Caso González e Angelines Rodríguez Arango. De seguida nos decatamos de que ese mesmo sentimento desexaba poder prolongalo en nós, daquela tan novos. Moitas veces dicía que non podía querernos coma fillos -tiña dez, algúns deles da nosa idade e benqueridos compañeiros de estudos-, pero que nos apreciaba como a sobriños. Así aumentaba o mestre o noso afecto, as nosas inqedanzas, o noso senso de responsabilidade.

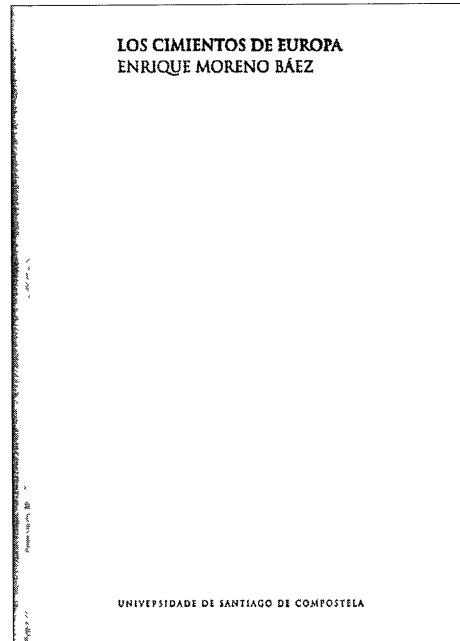
Don Enrique distinguíase dos outros profesores por un detalle da súa vestimenta: os chalecos. Eran chalecos ingleses, algúns deles de cores asombrosas para aquelas datas nas que os homes, mesmo os estudantes, raramente saían das gamas do gris. A nós explicábanos que unha persoa que imparte clases debe tratar de non causar impresión de monotonía nos alumnos, nin coas súas leccións nin coa súa maneira de presentarse diante deles. Por iso aconsellábanos coida-la indumentaria e mesmo incluír de vez en cando algo chocante nela que puidera servir de chamada e de reclamo para os máis distraídos. Velaí a explicación dos famosos

chalecos, tan extravagantes para os que non podían sospeita-la funcionalidade pedagóxica que el lles atribuía.

Naturalmente había outras cousas menos externas que o individualizaban. Formado durante tantos anos na que Iglesias Feijoo chama a “escuela inglesa”¹¹ non podía concibi-las clases de Literatura tal como adoitaban impartirse na meirande parte das Universidades españolas daqueles tempos. Por iso, previas unhas nocións informativas sobre os autores, a súa época e as condicións de todo tipo que neles puideran actuar, tiñamos que le-las obras -unha lista enorme cada curso- para poder discorrer e razoar ante calquera pregunta que a el se lle ocorrera proponer. Isto, que agora parece elemental, era unha ousada innovación. Tanto que, cando estivera en Oviedo, un comité de nais lle fora reprobar que esixira a lectura dunha obra tan inmoral como *La Celestina*, inapropiada, en especial, para cándidas señoritas universitarias. Así andaban as cousas. Por fortuna, en Santiago non houbo queixas de tan beatos dengues.

Procuraba sempre que puidese-mos coñecer cantos profesores de fama pasasen por aquí. Na súa casa falamos por primeira vez con Rafael Lapesa, Julián Marías, Dámaso Alonso, Bruté Ciplijauskaitė (non sei quen, cunhas pingas de algo, lle deixou inservibles uns zapatos noviños a esta doutora lituana sen que ela semellara inmutar-

se), Andrew P. Debicki, Camilo José Cela e moitos máis. Estaba don Enrique sempre atento á progresión da nosa aprendizaxe.

Por iso, tan pronto como nos licenciáramos, tratou de que o acompañáramos ós congresos. De dona Rosa, que sempre ía con nós, aprendín por pura observación, e entre outras moitas cousas inesquecibles, a non me queixar nunca do cansancio que os viaxes e os simposios poden provocar. Recordo moi especial gardo dun en Salamanca, no que compartimos conferencias e mesa con Martín de Riquer, Edward

11 Vid o aludido *Los cimientos de Europa*, Universidade de Santiago, 1996, p XXX

Neste Pazo de principios do século XVIII, obra de Domingo de Andrade, situado na praciña de Feixóo, viviu durante moitos anos don Enrique Moreno Báez

M. Wilson (“¡Se me ponen los pelos de punta!”, era o seu retroso, pronunciado con forte acento inglés), Noël Salomón, Miquel Batllori, Guido Mancini (teño que recoñecer que, por primeira e única vez na miña vida toda, estiven a piques de me durmir nunha disertación, mentres este querido profesor falaba sobre Arias Montano, con tan abondosas citas latinas que a penas deixaban entreoí-lo texto en español), Francisco Rico, Edmond Cross e outros. Fixémo-lo regreso a Santiago por Ciudad Rodrigo, Coimbra, Porto,... sen que houbera edificio, museo ou cu-

runcho histórico-artístico que nos quedase sen comentar debidamente.

Acompañámolo noutra ocasión ós Cursos da Universidade Menéndez Pelayo, que se celebraban no pazo da Magdalena en Santander. Unha serie de ilustres investigadores desfilaron polas aulas. Disfrutamos de novo da compañía de Mancini e de Cross, e tamén coñecemos a Hans Flasche. Mais a estrela incuestionable dos invitados foi esta vez Maurice Molho. É moi posible que endexamais me sexa dado asistir a unha conferencia tan viva e apaixonada en

xestualización. O profesor Molho, quevedista e case vivo retrato de Quevedo, era coxo, pero tan áxil que se movía a toda velocidade nos ocos paralelos que quedaban entre as cadeiras ocupadas polos asistentes. Unha lección maxistral de equilibrio acabou por sumarse á da súa impresionante sabedoría.

A amizade entre Moreno Báez e o profesor Guido Mancini foi moi estreita. Os dous se deleitaban no estudio de cuestións teolóxicas e eran ferventes católicos. As máis importantes investigacións de Mancini versan sobre mística española. De todo isto xurdiu unha invitación da Universidade de Pisa a don Enrique e a todo o seu Departamento. Alá fomos, co propósito engadido de botar pola nosa conta unha semana en Roma. Penso que, como ía quedar demostrado, esta viaxe era moi importante para él. Imos vendo que, á parte da nosa formación literaria, se preocupaba intensamente pola nosa cultura, e o feito de poder amosarnos Pisa, Florencia e *Gli Uffizi*, Siena, os Museos Vaticanos e tódalas maravillas que en Roma se concentran foise facendo, ó longo dalgún tempo, unha das súas principais ilusións. Mais en Roma afluíron os primeiros síntomas da súa enfermidade. Todos nos decatamos de

que algo lle pasaba, pero mantívose en pé e non alterou en nada os proxectos que para nós fixera. Non perdeu o sorriso e rematou, coa enteireza de ánimo que sempre o caracterizou, aquela fermosa excursión, que foi a derradeira.

Eu falaba moitas veces con el da vida e da morte, do ceo e do inferno. Dicialle que non cría neste último, explicáballe as razóns e sempre se ría de min. Abraíábame e confundíame oponéndome os argumentos máis sólidos, e rematabamos rindo os dous. En canto á morte, el admiraba a serenidade de don Rodrigo no diálogo que con ela mantén nos versos de Jorge Manrique. Tamén recordaba a Lorca: "Compadre, quiero morir / decentemente en mi cama". Don Enrique endexamáis mentou a morte con tristura. Penso que un raio de fortísima esperanza substituíu a dor por todo o que puidera deixar aquí. E tan serena foi a súa morte como el a desexaba.

Vinte anos despois, entre datos académicos e anécdotas, seguimos a lembrar un home que dicía non poder ama-los seus discípulos coma fillos. No corazón de moitos pervive, sen embargo, a admiración ó mestre e a veneración ó pai que sempre soubo ser.

